

Чому московські царі перестали платити данину Кримському ханству на початку XVIII ст.?

23 січня 1713 р. на виконання статті 3-ї «Пактів і Конституцій» Пилипа Орлика 1710 р. між Українською козацькою державою та Кримським ханством було укладено мирний договір про «вічну дружбу» та «нерозривний військовий союз» проти Московського царства. Зокрема, у цьому важливому для історії українського і татарського народів військово-політичному договорі йшлося про те, що «коли, Божою волею, ворог-москаль буде вигнаний, ослаблений і змушений попросити миру, тоді, так само як ми поєднані й пов'язані договором у час війни, так і в мирний час ми будемо зберігати нашу єдність й обіцяємо, що не розлучимося до кінця наших днів».

І хоча в силу обставин цей українсько-татарський договір так і не був впроваджений у життя, однак Кримське ханство не полишало спроб упокоїти амбіційного і непокірливого російського царя Петра I. Це робилося не тільки за допомогою військової сили, але і постійного та наполегливого дипломатичного тиску на Москву. Адже ще з XV ст. великі московські князі платили кримським ханам велику данину (у джерелах згадується як «откуп», «выход», «поминки», «упоминки», «дача»).

Факт виплати Російською державою великих грошових сум татарам було засвідчено багатьма міжнародними актами та документами. Сплата регулярних «поминків», зокрема, зафіксована у грамоті царя Олексія Михайловича кримському хану Аділ Гереву за 1670 р.

«Да за прошлые на три года, казна наша без убавки к нам прислать; и впредь от нынешнего 1091 (1681) года казну нашу, против росписей на розменном месте отдавать. Да братьям нашим калге-салтану и нурадын-салтану и детям нашим, салтанам и дочерям и женам и скопцам и карчегам и ближним людям и детям нашим и внутренним отрочатам нашим всем, котрым прежде сего что бывало, посылати, как в росписи написано, все те присылки и впредь посылать же без убавки (виділ. — Т. Ч.)», — таке положення Бахчисарайського миру 1681 р. між царем і султаном переконливо засвідчило регулярність надходження данини з Росії до Криму.

Про «розмінне місце» та механізм процедури передачі грошової данини писав у 1685 р. російський генерал шотландського походження Патрік Гордон. Він зауважував, що боярська дума «постановила, что годовое пособие или *honorarium* должно выдаваться татарам на обычном месте встречи для размена пленных у Переволочны». У 1692 р. цар Петро I звітував до кримського хана Саадат Гереву, що регулярно надсилає «годовую казну» до Бахчисарая, але одночасно просив у того про відміну такої практики.

Тільки згідно з положеннями османсько-російського Константинопольського миру 1700 р. досить принизлива для московських царів процедура виплати «споминків» була на деякий час призупинена. Однак, незважаючи на це, татари через своїх зверхників в особі турецьких султанів і надалі

постійно тиснули на «ворога-москаля» з метою отримання ласої для них данини. У черговий раз «кримський запит» про надсилання до Бахчисарая з Москви відповідної грошової суми було записано до одного з пунктів тексту тимчасового Адріанопольського перемир'я 1713 р. між Туреччиною і Росією. Однак до якогось конкретного рішення у цьому дражливому питанні тоді ще не дійшло.

Виплата регулярної данини росіян татарам переконливо засвідчувала обмежений суверенітет Російської держави на початку XVIII ст., про що йшлося у багатьох тогочасних дипломатичних документах. Зокрема, в Архіві зовнішньої політики Росії, у фонді «Зносини з Туреччиною» за 1720 р. (справа 2, арк. 33–34), зберігається один з варіантів російсько-турецького мирного договору, де був такий пункт (він повторював відповідну статтю Константинопольського договору 1700 р.): «А понеже государство всероссийское самовластное и свободное государство есть, того ради дача, которая в давных временах давана была крымским ханам и крымским татарам, ни ныне ни впредь на вечное время да не будет должна от его царского величества даваться ни от наследников его» (виділ. — Т. Ч.).

Під час підготовки «вічного миру» з Османською імперією та залежним від неї Кримським ханством, московський представник у Стамбулі Дашков отримав з Колегії іноземних справ попередній проект договору, де в пункті 10-му говорилося про відміну на «вічні часи» цієї данини. Російський посол повинен був доводити туркам, що претензії Криму можуть у майбутньому завадити мирним відносинам між двома державами, адже «татари по обыклой своей дерзости, по причине сего непристойного запроса могли сему весьма обоим странам полезному доброму согласию поступками повреждение и новое несогласие искать учинить». А на початку квітня 1720 р. до Дашкова надійшло розпорядження з Москви, що в тому разі, коли турки і татари будуть наполягати на виплаті данини, він взагалі повинен добиватися виключення даної статті з тексту майбутнього договору між обома країнами. «И при том тебе крепко стоятъ», — суворо наголошувалося у відповідному рескрипті до Стамбула від 3 квітня того ж року.

Як відзначав з цього приводу у своєму ґрунтовному дослідженні «Внешняя политика России в последние годы Северной войны. Ништадтский мир 1721» (побачило світ окремою книгою 1959 року у видавництві Академії наук СРСР у Москві) знаний російський історик Л.А. Нікіфоров: «Таким образом, в вопросе о дани крымскому хану, затрагивающий суверенитет государства, русское правительство не допускало никаких колебаний» (виділ. — Т. Ч.). Після завершення Північної війни 1700–1721 років переговори про відміну московських «упоминків» Криму набули нового звучання.

Отже, як бачимо, суверенною державою Росія поступово ставала тільки на початку XVIII ст. у результаті напружених дипломатичних переговорів та підписання міжнародних договорів. У цей час непереборне бажання стати вільною державою змусило російських царів перестати виплачувати обтяжливу та принизливу для них данину кримським ханам.

Тарас Чухліб